

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ
Львівське регіональне відділення

Програма підготовки для підтримання
кваліфікації суддів місцевих загальних
судів

26 червня 2025 року

Особливості захисту прав дитини в суді: практика адміністративної юстиції

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття:

1. Права дитини
2. Демографія
3. Принцип моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями
4. Принцип рівності
5. Інтереси держави та суспільні (публічні) інтереси
6. Позови суб'єктів владних повноважень
7. Колективний позов (actio popularis, class action, representative action)
8. Право на безпечне довкілля (екологічні права)
9. Право на освіту
10. Права споживачів
11. Адміністративний суд (публічно-правовий спір)
12. Довіра до суду

Запитання для дискусії

1. Чи охоронюваний інтерес дитини, який потребує захисту в суді, охоплюється поняттям інтерес держави?
2. Чи забезпечення стану законності у суспільно-управлінських відносинах охоплюється поняттям інтерес держави?
3. Чи має переваги прокурор, порівняно з іншими учасниками справи (чи існуючий порядок відповідає принципам рівності та змагальності)?
4. Можна стверджувати, що в Україні органи прокуратури уповноважені (разом з громадським організаціями та ін.) подавати колективні позови?

Смертність в Україні у 2024 році втричі перевищує народжуваність

<https://life.pravda.com.ua/society/skilki-v-ukrajini-narodilosya-ta-pomerlo-lyudey-za-pershe-pivrichchya-2024-roku-statistika-303008>

У першому півріччі 2024 року в Україні народилося 87 655 дітей – це на 9% менше, ніж за аналогічний період минулого року. Водночас за цей період зафіксовано 250 972 смерті.

Сьогодні на одного новонародженого в Україні припадає троє померлих.

У 2018–2020 роках цей показник складав двоє померлих на одну дитину, повідомляє "Опендатабот".

Для порівняння, за перше півріччя 2021 року в Україні народилося 132 595 дітей. Зараз цей показник скоротився у 1,5 рази.

У Південній Кореї впав рівень народжуваності, який і до того був найнижчим у світі

<https://life.pravda.com.ua/society/u-pivdenniy-koreji-znovu-vpav-riven-narodzhuvanosti-300260>

У 2023 році у Південній Кореї впав рівень народжуваності, який і без того був найнижчим у світі. Така тенденція спостерігається вже четвертий рік поспіль.

Жінки у цій країні стурбовані кар'єрою та фінансовими витратами на дітей, тому відкладають цей процес або й зовсім відмовляються від нього,

Середня кількість новонароджених на одну жінку побила новий антирекорд – 0,72 дитини. У 2022 році вона складала 0,78.

Для стабільного відтворення населення необхідна значно вища народжуваність – 2,1 дитини на жінку.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 24.2

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною **підтримкою материнства і дитинства**, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 51.3

Сім`я, **ДИТИНСТВО**, материнство і батьківство охороняються державою.

(застосовано ВС 1006 разів, з яких КАС ВС – 26 (1-2-12))

Стаття 52.3

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, **покладається на державу.**

(застосовано ВС 26 разів, з яких КАС ВС – 21 (1-2-9))

МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ

Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини (United Nations Convention on the Rights of the Child), прийняту 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року (постанова Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII), у Преамбулі якої (у редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) зазначено, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child)

Стаття 3.1 (Принцип найкращих інтересів дитини)

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

Конвенція про права дитини

Стаття 12.2: (Право дитини бути заслуханою у судовому та адміністративному розгляді)

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

Комітет міністрів Ради Європи (КМРЕ) 17 листопада 2010 року у **Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей** (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice), наголосив на тому, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси.

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

У частині другій статті 24 **Хартії основних прав Європейського Союзу** (The Charter of Fundamental Rights of the European Union) від 7 грудня 2000 року зазначено, що при здійсненні будь-яких дій стосовно дітей, як з боку органів державної влади, так і з боку приватних установ, інтереси дитини повинні розглядатися як пріоритетні.

Михайло Шумило. Квazірегуляторна роль правових висновків Верховного Суду
(на прикладі справи про відшкодування моральної шкоди у сімейному спорі)

<https://sud.ua/ru/news/blog/204359-kvaziregulyatorna-rol-pravovikh-visnovkiv-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-spravi-pro-vidshkoduвання-moralnoyi-shkodi-u-simeynomu-spori>

Квazірегуляторна роль суду як інструмент захисту прав дитини

«ВС оперативно може долати прогалини чи колізії, які існують в законодавстві, не переймаючи функцію нормотворця».

Добросовісність як критерій оцінки дій держави чи посадових осіб у спорах, що стосуються дітей

«Обмеження права учасників сімейних відносин на відшкодування моральної шкоди лише окремими випадками... не може вважатися таким, що відповідає справедливості, добросовісності та розумності».

Павло Пархоменко. Чому Суд справедливості поширив права дітей-громадян ЄС на їх іноземних матерів

https://jurliga.ligazakon.net/analitics/188822_chomu-sud-spravedlivost-poshiriv-prava-dtey-gromadyan-s-na-kh-nozemnikh-materv

1. Важливість міжгалузевого та міжінституційного підходу

Захист прав дитини є сферою перехресної компетенції — до нього долучаються як національні суди (включно з адміністративними), так і міжнародні органи: ЄСПЛ, Комітет ООН з прав дитини, Суд ЄС.

2. Актуальність практики Суду ЄС як орієнтиру, а не джерела права

Хоча Суд ЄС не є джерелом права в Україні, практика ЄС має еволюційно-орієнтуючу функцію для адміністративної юстиції: вона може використовуватись як модель гармонійного тлумачення норм, пов'язаних із соціальними правами, правом на сімейне життя та інтересами дитини.

Постанова ВС від 20 березня 2018 року у справі № 337/3087/17
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/72899510>

1. Відмова у прийнятті дитини до дошкільного навчального закладу через відсутність профілактичних щеплень є законною, якщо вона ґрунтується на висновку лікарсько-консультативної комісії, яка не рекомендувала відвідування дитячого колективу.
2. Батьки мають право відмовитися від щеплення дитини, але така відмова не створює автоматичного права на відвідування дошкільного закладу, якщо існують обґрунтовані медичні підстави для обмеження контакту дитини з колективом.

Постанова ВС від 18 жовтня 2018 року у справі № 822/3692/17
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77248378>

Рішення Хмельницької міської ради, якими встановлено обмеження щодо продажу алкогольних виробів на відстані, ближчій ніж 50 м від територій загальноосвітніх навчальних закладів та дитячих спортивних шкіл, спрямовано на досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства (відповідної територіальної громади), які полягають у створенні безпечних умов для навчання та фізичного розвитку дітей, захисту під час їх перебування у навчальному закладі від негативних наслідків споживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв, у тому числі небезпеки від взаємодії з особами, що перебувають у нетверезому стані на території навчального закладу, та вимогами захисту економічних інтересів окремої особи, зокрема гарантованого ч. 1 ст. 42 Конституції України права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Постанова ВС від 24 жовтня 2019 року у справі № 815/1729/16
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/85207552>

Введення в обіг дитячого одягу, виготовленого з використанням неорганічних хімічних волокон, без дотримання встановлених державних стандартів або технічних умов, які можуть бути джерелом негативної дії цілого комплексу хімічних речовин різних за класом небезпечності та впливом на організм дитини, становить ризики для споживачів (користувачів), несумісні із загальною вимогою щодо безпеки продукції.

Постанова ВС від 17 вересня 2021 року у справі № 160/5790/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99686962>

Застосування Держпраці до суб'єкта господарювання штрафних санкцій за допущення до роботи осіб, з якими не оформлено трудові відносини, спрямовано на досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства, які полягають у створенні безпечних умов для фізичного розвитку та дозвілля дітей, захисту їх життя та здоров'я, та вимогами захисту економічних інтересів окремої особи, зокрема, гарантованого частиною першою статті 42 Конституції України права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Основним видом діяльності позивача є організація розважальних і тематичних парків, зокрема, з організації відпочинку та розваг Вказаний вид діяльності пов'язаний із підвищеною небезпекою для відвідувачів, зокрема дітей, а тому вимоги стосовно залучення кваліфікованого персоналу, дотримання правил техніки безпеки та охорони праці є особливо суворими.

Ухвала Верховного Суду від 12 грудня 2023 року у справі №340/11/23

Керівник Олександрійської окружної прокуратури Кіровоградської в інтересах держави в особі Петрівської селищної ради, зокрема її структурного підрозділу – Служби у справах дітей звернувся з позовом до Відділу освіти Петрівської селищної ради Олександрійського району Кіровоградської області, треті особи (10 дітей-сиріт), в якому просить визнати протиправною бездіяльність відповідача та зобов'язати нарахувати і виплатити ОГД, передбачену статтею 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», у розмірі шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку.

Пропонувалося відступити від правових висновків Верховного Суду, викладених у постановках від 18 листопада 2021 року у справі № 140/4953/20, від 7 серпня 2023 року у справі № 120/2940/23, від 11 жовтня 2023 року у справі № 120/6160/23, від 31 жовтня 2023 року у справі № 480/1729/23 та в інших постановках, де цю позицію застосовано, стосовно того, що прокурор, звертаючись із позовом до суду на захист прав та інтересів фізичних осіб, які ним вказані у позовній заяві, та які, на його переконання, незаконно були позбавлені наданих державою гарантій у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, **фактично звертається не в інтересах держави, а в інтересах громадянина.**

Ухвала Верховного Суду від 12 грудня 2023 року у справі №340/11/23

1. починаючи з 30 вересня 2016 року прокурор може звертатися із позовом у справах, пов'язаних з охороною дитинства, виключно в інтересах держави, оскільки це узгоджується з положеннями частини першої статті 131-1 Конституції України;
2. невиконання уповноваженим ОМС повноважень у сфері соціального забезпечення дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт при одночасній бездіяльності органу, який за законом уповноважений здійснювати контроль за реалізацією державної політики у сфері охорони дитинства (структурного підрозділу Служби у справах дітей) є порушенням інтересів держави;
3. бездіяльність Відділу освіти завдає шкоду інтересам держави у сфері охорони дитинства, а не тільки окремо взятої дитини, оскільки порушує засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини і мають на меті забезпечення належної реалізації ОМС своїх повноважень у сфері захисту дітей;
4. прокурор, звертаючись до суду з метою захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на отримання ОГД у порядку статті 8 Закону 3022-ІХ, фактично діє в інтересах держави, оскільки реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє створенню здорового та освіченого населення, протидії безпритульності, зниженню соціальної нерівності та напруги, що в цілому позитивно позначається на соціально-економічному розвитку держави.

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2024 року у справі № 360/917/23

Суд касаційної інстанції зазначив, що наразі відсутній єдиний підхід у формуванні судової практики щодо застосування статті 23 Закону України «Про прокуратуру» у категорії спорів, в яких прокурор звертається до суду та обґрунтовує інтерес держави у сфері охорони дитинства бездіяльністю виконавчого органу місцевого самоврядування щодо нездійснення контролю та ініціювання виплати навчальними закладами, де проходили навчання діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, одноразової грошової допомоги, передбаченої статтею 8 Закону № 2342-IV.

Ця справа містить виключну правову проблему (питання) щодо поширення поняття «інтерес держави» на сферу охорони дитинства та підстав для представництва прокурором у суді таких інтересів у випадку, якщо ОМС не здійснює (неналежним чином здійснює) повноваження щодо контролю за виплатою дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, одноразової грошової допомоги.

За інформацією з ЄДРСР судами першої інстанції розглянуто понад 500 справ за позовом прокурора у подібних правовідносинах, тобто проблема забезпечення захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виплату ОГД, передбаченої статтею 8 Закону № 2342-IV, виходить за межі інтересів окремої дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, або окремої групи таких дітей, а набуває масштабного характеру, створюючи реальну загрозу інтересам держави.

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2024 року у справі № 360/917/23

Відповідно до ст. 346 КАС України Верховний Суд в постанові від 19 березня 2024 року у справі № 340/11/23 уже вирішив порушене питання та дійшов висновку про те, що прокурор не виконав вимоги законодавства щодо **обґрунтування наявності підстав** для представництва та **не дотримався встановленого процесуальним законодавством порядку звернення до суду**. При цьому судова палата не вбачала підстав для відступу від правових висновків, сформованих Верховним Судом у постановках від 18 листопада 2021 року у справі № 140/4953/20, від 07 серпня 2023 року у справі № 120/2940/23, від 11 жовтня 2023 року у справі № 120/6160/23 та від 31 жовтня 2023 року у справі № 480/1729/23, у яких зазначено про те, що прокурор, звертаючись із позовом до суду на захист прав та інтересів фізичних осіб, які ним вказані у позовній заяві та які, на його переконання, незаконно були позбавлені наданих державою гарантій у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, фактично **звертається не в інтересах держави, а в інтересах громадянина**.

Щодо посилання на те, що висновок у зазначеній справі (№ 340/11/23) не узгоджується з правовою позицією Великої Палати, викладеною у постанові від 07 листопада 2018 року у справі № 553/4650/14-а: правовідносини у цих справах не є подібними з огляду на різний суб'єктний склад учасників процесу. Так, у справі № 553/4650/14-а прокурор звертався **безпосередньо в інтересах особи з числа дітей**, позбавлених батьківського піклування, **яка станом на час відрахування з навчального закладу не досягла повноліття**, а в справі № 340/11/23 суди виходили з того, що особи, на захист інтересів яких звернувся прокурор, є повнолітніми та спроможні самостійно захистити свої права.

Крім того, у справі № 553/4650/14-а не вирішувала питання щодо наявності підстав для представництва прокурором інтересів держави у суді, а лише зазначила про помилковість висновку апеляційного суду, який вважав, що спір у справі не є публічно-правовим та не належить до юрисдикції адміністративних судів.

Додаткова джерела:

1. Берназюк Ян. Національні та міжнародні стандарти захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування <https://constitutionalist.com.ua/natsionalni-ta-mizhnarodni-standarty-zakhystu-prav-ditej-syrit-i-ditej-pozbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia>
2. Берназюк Ян. Питання участі прокурора у публічно-правових спорах, пов'язаних із захистом прав дитини https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/prosecutor_childhood_orphanhood_bernaziuk.pdf
3. Берназюк Ян. Конституційні гарантії захисту прав дитини: огляд практики Верховного Суду <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-prav-dytyny-ohliad-praktyky-verkhovnoho-sudu>
4. Берназюк Ян. «Доктрина actio popularis (позов на захист суспільних інтересів) в аспекті гарантованого права на доступ до правосуддя https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/actio_popularis_bernaziuk.pdf
5. Берназюк Ян. Вирішення адміністративних спорів між суб'єктами владних повноважень https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Spori_SVP_prezent.pdf
6. Берназюк Ян. Адміністративний суд: конституційний статус, завдання та місце в системі судоустрою України // Слово Національної школи суддів України. – 2023, № 2(43) 2023, С. 28-46. http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_2_43/slovo02-23.pdf
7. Берназюк Ян. Конституційний вимір верховенства права та принципу моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями // Слово Національної школи суддів України. – 2024, № 2(47), С. 52-67 <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2024/2-47-2024/34-2024ukr/961-konstitutsijnij-vimir-verkhovenstva-prava-ta-printsipu-moralnoji-vidpovidalnosti-pered-majbutnimi-pokolinnyami>
8. Берназюк Ян. Конституційні гарантії захисту прав споживачів: практика Верховного Суду <https://constitutionalist.com.ua/konstytutsijni-harantii-zakhystu-prav-spozhyvachiv-praktyka-verkhovnoho-sudu/>
9. Берназюк Ян. Екологічні права та сучасні виклики у сфері захисту довкілля: практика Верховного Суду та міжнародних інституцій https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_ekolog_prava_sych_vukluku.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!